

TIJORAT BANKLARIDA RENTABELLIK VA MOLİYAVIY BARQARORLIK O‘RTASIDAGI MUVOZANATNI TA’MINLASH

Saidov Doniyor Abdullayevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Bank ishi” kafedrası dotsenti

ORCID: 0009-0007-3605-2274

E-mail: saidovdoniyor2022@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada tijorat banklarida rentabellik va moliyaviy barqarorlik o‘rtasidagi muvozanat O‘zbekiston bank tizimi hamda Xalq bankining 2021-2025-yillardagi ko‘rsatkichlari misolida o‘rganildi. Tadqiqotda gorizontaal va vertikal tahlil, moliyaviy koeffitsiyentlar, dinamik qiyoslash hamda tizim ko‘rsatkichlariga nisbatan tafovutlarni hisoblash usullaridan foydalanildi. Daromadlilik, muammoli kreditlar, operatsion xarajatlar va kapital yetarliligi birgalikda baholandi. Taqdim etilgan ma’lumotlar asosida Xalq banki rentabelligining tiklanishi va kredit sifati ko‘rsatkichlarining tizim darajasiga yaqinlashishi qayd etildi. Kredit yo‘qotishlari bo‘yicha tiklanishlarning foyda tarkibidagi o‘rni ko‘rib chiqildi. Hisobotdagi va tuzatilgan rentabellikni alohida kuzatishga asoslangan diagnostika taklif etildi. Choraklik monitoring, xarajatlar nazorati, dividend siyosati va kapitalni rejalashtirishni o‘zaro muvofiqlashtirish mezonlari ishlab chiqildi. Natijalar tavsifiy talqin qilinib, sababiy bog‘liqlik da’vo qilinmadi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, rentabellik, moliyaviy barqarorlik, kredit riski, muammoli kreditlar, foyda sifati, kapital yetarliligi, qiyosiy diagnostika.

Аннотация

В статье было исследовано соотношение рентабельности и финансовой устойчивости коммерческих банков на примере банковской системы Узбекистана и Народного банка за 2021-2025 годы. Были применены горизонтальный и вертикальный анализ, финансовые коэффициенты, динамические сопоставления и оценка отклонений от системных показателей. Доходность была рассмотрена совместно с проблемными кредитами, операционными расходами и достаточностью капитала. Представленные данные показали восстановление рентабельности банка и сближение показателей качества кредитного портфеля с системным уровнем. Была рассмотрена роль восстановления кредитных убытков в формировании прибыли. Была предложена диагностика с отдельным мониторингом отчётной и скорректированной рентабельности. Были разработаны критерии согласования ежеквартального мониторинга, контроля расходов, дивидендной политики и планирования капитала. Результаты получили описательную интерпретацию без установления причинности.

Ключевые слова: коммерческие банки, рентабельность, финансовая устойчивость, кредитный риск, проблемные кредиты, качество прибыли, достаточность капитала, сравнительная диагностика.

Abstract

The article examined profitability and financial stability in Uzbekistan's banking system and Xalq Bank during 2021-2025. Horizontal and vertical analysis, financial ratios, temporal comparisons and gaps against system indicators were applied. Profitability was assessed alongside nonperforming loans, operating expenses and capital adequacy. The presented data indicated recovering bank profitability and convergence towards system credit quality indicators. The contribution of impairment reversals to earnings was examined. A diagnostic framework distinguishing reported from adjusted profitability was proposed. Criteria linked quarterly monitoring, expense control, dividend policy and capital planning. Findings were interpreted descriptively, without causal claims, to support coordinated assessment of earnings quality and financial resilience.

Keywords: commercial banks, profitability, financial stability, credit risk, nonperforming loans, earnings quality, capital adequacy, comparative diagnostics.

KIRISH

Tijorat banklari faoliyatida rentabellik va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash o'zaro bog'liq boshqaruv maqsadlaridir. Rentabellik kapitalni ichki manbalar hisobidan ko'paytirish, dividend to'lash, texnologiyalarni rivojlantirish va risklarni boshqarish tizimini moliyalashtirish imkonini beradi. Moliyaviy barqarorlik esa daromadlilikning aktivlar sifati, kapital zaxirasi, likvidlik va operatsion xarajatlar bilan muvofiqligiga tayanadi. Shu bois ROA (aktivlar rentabelligi) va ROE (xususiy kapital rentabelligi) ko'rsatkichlarini risk hamda kapital ko'rsatkichlari bilan birgalikda baholash bank faoliyati haqida to'liqroq tasavvur beradi.

Bank rentabelligini baholashning an'anaviy yondashuvi sof foyda, aktivlar rentabelligi, xususiy kapital rentabelligi va sof foiz marjasiga asoslanadi. Moliyaviy barqarorlikni baholashda foydaning sifati, uning muntazam shakllanishi va risk xarajatlariga sezgirligi ham hisobga olinadi. Kredit portfelining kengayishi foizli daromadlarni oshirish imkonini yaratadi. Ushbu o'sishning barqarorligini ta'minlash uchun NPL (muammoli kreditlar ulushi) va kutilayotgan kredit yo'qotishlarini muntazam kuzatish zarur. Xususiy kapital rentabelligi oshganda esa moliyaviy leveraj, ya'ni qarz mablag'laridan foydalanish darajasining natijaga ta'sirini alohida baholash muhimdir [3].

O'zbekiston bank tizimida so'nggi yillarda aktivlar, kreditlar va kapital hajmi kengaydi. Rentabellik ko'rsatkichlari davrlar bo'yicha turlicha shakllanib, kredit yo'qotishlari, foizsiz xarajatlar va jalb qilingan mablag'lar qiymatidagi o'zgarishlar bilan birga kechdi. Ushbu dinamika daromadlilikni kredit riski, operatsion samaradorlik va kapital yetarliligi bilan uyg'un holda tahlil qilishning ahamiyatini ko'rsatadi. Bunday yondashuv banklarning mavjud imkoniyatlarini aniqlash va barqaror daromad manbalarini mustahkamlashga xizmat qiladi [4].

Xalq banki ATBning 2021-2025-yillardagi faoliyati dastlabki yillardagi zararli natijalardan ijobiy rentabellikka o'tish va kapital zaxirasini mustahkamlash jarayonini aks ettiradi. Jumladan, muammoli kreditlar ulushining 19,7 foizdan 3,1 foizgacha kamayishi hamda aktivlar rentabelligining manfiy qiymatdan 2,6 foizgacha ko'tarilishi

risk va daromad nisbatidagi ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatadi. 2025-yilda kredit yo'qotishlari bo'yicha tiklanishlar ham sof foyda shakllanishiga sezilarli hissa qo'shgan. Shu sababli hisobotda aks ettirilgan rentabellikni bunday komponentlar ta'siridan tozalangan rentabellik bilan birgalikda baholash foydaning muntazam shakllanish imkoniyatlarini aniqroq belgilashga yordam beradi [5].

Maqolaning maqsadi O'zbekiston bank tizimi va Xalq banki ATB misolida rentabellik hamda moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari dinamikasini qiyosiy tahlil qilish, foyda sifatini risklar bilan bog'liq holda baholash va bank boshqaruvi uchun monitoring mexanizmini taklif etishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- bank tizimi va Xalq banki ATBning 2021-2025-yillardagi rentabellik, samaradorlik va risk ko'rsatkichlarini tahlil qilish;
- Xalq bankining aktivlar rentabelligi va muammoli kreditlar ulushini bank tizimi ko'rsatkichlari bilan qiyoslash;
- bir martalik daromadlar va kredit yo'qotishlari bo'yicha tiklanishlarning foyda tarkibidagi o'rni baholash;
- rentabellikni risklar, operatsion xarajatlar va kapital zaxirasi bilan muvofiqlashtirib boshqarish mexanizmini ishlab chiqish.

Ilmiy yangilik sifatida riskni hisobga olgan holda rentabellikni baholashga qaratilgan diagnostik yondashuv taklif etildi. Unda bank natijalari tizim ko'rsatkichlari bilan qiyoslanib, muammoli kreditlar ulushidagi tafovut, CIR (operatsion xarajatlarning operatsion daromadlarga nisbati) hamda bir martalik daromadlar va kredit yo'qotishlari bo'yicha tiklanishlar birgalikda hisobga olindi. Ushbu yondashuv foyda sifatini aniqlashtirish va rentabellikni moliyaviy barqarorlik bilan uyg'un boshqarishga yo'naltirildi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Bank rentabelligini belgilovchi omillar bo'yicha klassik empirik tadqiqotlarda daromadlilik bankka xos omillar, tarmoq sharoitlari va makroiqtisodiy muhitning birgalikdagi natijasi sifatida izohlanadi. P.P. Athanasoglou, S.N. Brissimis va M.D. Delis bank rentabelligiga kapital, kredit riski, xarajatlar samaradorligi va makroiqtisodiy siklning ta'sirini tahlil qilgan. Ular boshqaruv sifati va kredit riskini nazorat qilish barqaror daromad uchun muhim ekanini ko'rsatadi [1].

A. Dietrich va G. Wanzenried bank rentabelligi moliyaviy inqiroz sharoitida ham bankning kapitalizatsiyasi, xarajatlar intizomi, kredit sifati va biznes modeliga kuchli bog'liq ekanini aniqlagan. Ularning natijalariga ko'ra, yuqori daromadlilik faqat daromad bazasi kengayishi bilan emas, risklar va xarajatlarni boshqarish bilan ham belgilanadi [6].

A. Demirgüç-Kunt va H. Huizinga banklarning daromad va risk profilini moliyalashtirish hamda faoliyat strategiyalari bilan bog'laydi. Ular daromad manbalarini diversifikatsiya qilish har doim ham riskni kamaytirmasligini ta'kidlaydi. Aktivlar tarkibida riskli segmentlar yoki barqaror bo'lmagan moliyalashtirish ulushi oshganda, bankning yuqori marjaga intilishi moliyaviy zaiflik bilan birga kechishi mumkin [3].

A.N. Berger va C.H.S. Bouwman kapitalning bank faoliyatini inqiroz davrida davom ettirish qobiliyatiga ta'sirini ko'rsatgan. Ular rentabellik va kapital o'rtasidagi aloqani faqat ROE orqali baholash yetarli emasligini asoslaydi. Bank kapitalining zararlarni yutish xususiyati daromadning barqarorligiga bevosita ta'sir qiladi. Shu bois foyda kapitalni ichki generatsiya qilishning asosiy manbalaridan biri sifatida ko'riladi [7].

Bazel qo'mitasi banklarning kapital, kredit riski va daromadlilikni yagona risk-appetit tizimi doirasida boshqarishini tavsiya etadi. Prudensial yondashuvda daromadlilik maqsadlari kapital rejalashtirish, stress-test va kutilayotgan yo'qotishlar bilan muvofiqlashtirilishi zarur. Bu tamoyil qisqa muddatli foydani maksimal oshirishdan ko'ra riskka mos daromad yaratishni ustuvor qiladi [8].

XVFning moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari (Financial Soundness Indicators) metodologiyasida ROA va ROE daromadlilik ko'rsatkichlari sifatida, NPL, kapital yetarliligi va likvidlik esa barqarorlik ko'rsatkichlari sifatida birgalikda kuzatiladi. Mazkur yondashuv maqoladagi qiyosiy diagnostikaning nazariy asosini tashkil qiladi: rentabellik ko'rsatkichi risk va kapital ko'rsatkichlaridan ajratilmaydi [2].

Mahalliy tadqiqotlarda ham bank moliyaviy barqarorligi kapital, likvidlik, aktivlar sifati va foydalilikning o'zaro uyg'unligi bilan bog'lanadi. O.B. Sattarov bank tizimi barqarorligini ta'minlash metodologiyasini takomillashtirish masalalarini o'rgangan [9]. F.K. Xolmamatov bank tizimi barqarorligini oshirish yo'llarini tadqiq etgan [10]. Ushbu mualliflar bank barqarorligini bitta koeffitsiyent bilan emas, tizimli ko'rsatkichlar majmuasi bilan baholash zarurligini qayd etadi [9], [10].

Biroq O'zbekiston bank tizimi va alohida davlat banki misolida rentabellikning "sifati"ni tizim benchmarki, NPL tafovuti, CIR va bir martalik daromadlar bilan birgalikda talqin qilish masalasi qo'shimcha ilmiy yondashuvni talab qiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda ilmiy abstraksiyalash va umumlashtirish, gorizontaal va vertikal tahlil, dinamik qatorlar hamda moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili usullaridan foydalanildi. Bank ko'rsatkichlari tizim darajasidagi qiymatlar bilan qiyoslanib, ular o'rtasidagi tafovutlar baholandi. Tadqiqot tavsifiy-qiyosiy yondashuv asosida olib borildi. Natijalar ko'rsatkichlarning o'zaro dinamikasini izohlashga qaratildi; ekonometrik modellashtirish va sababiy bog'liqlikni aniqlash tadqiqot doirasiga kiritilmadi.

Axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2021-2025-yillardagi bank tizimi daromadlilik, NPL (muammoli kreditlar ulushi) va kapital yetarliligi bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlari [4] hamda Xalq banki ATBning yillik va konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlari [5] tashkil etdi. Ko'rsatkichlar Xalqaro valyuta jamg'armasining moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari metodologiyasiga muvofiq tanlandi [2].

Baholash uch yo'nalishda amalga oshirildi. Daromadlilik sof foyda, ROA (aktivlar rentabelligi), ROE (xususiy kapital rentabelligi) va NIM (sof foiz marjasi) orqali o'rganildi. Kredit riski muammoli kreditlar ulushi va kredit riski qiymati asosida baholandi. Operatsion samaradorlik hamda kapital holati CIR (operatsion

xarajatlarning operatsion daromadlarga nisbati) va CAR (kapital yetarliligi ko'effitsiyenti) orqali tahlil qilindi.

Aktivlar va xususiy kapital rentabelligini hisoblashda quyidagi formulalardan foydalanildi:

$$ROA = \frac{SF}{A_{o'rt}} \times 100\%, ROE = \frac{SF}{K_{o'rt}} \times 100\%. \quad (1)$$

Bu yerda SF - sof foyda yoki zarar; $A_{o'rt}$ - aktivlarning o'rtacha qiymati; $K_{o'rt}$ - xususiy kapitalning o'rtacha qiymati.

Operatsion xarajatlarning daromadlarga nisbati quyidagicha aniqlandi:

$$CIR = \frac{OX}{OD} \times 100\%. \quad (2)$$

Bu yerda OX - operatsion xarajatlar; OD - operatsion daromadlar, ya'ni sof foizli va foizsiz daromadlar yig'indisi.

Xalq banking tizim ko'rsatkichlariga nisbatan holatini baholash uchun aktivlar rentabelligi va muammoli kreditlar ulushidagi tafovutlar hisoblandi:

$$\Delta ROA = ROA_{bank} - ROA_{tizim}, \Delta NPL = NPL_{bank} - NPL_{tizim}. \quad (3)$$

Bu yerda «bank» indeksi Xalq banki ko'rsatkichlarini, «tizim» indeksi esa bank tizimi bo'yicha ko'rsatkichlarni anglatdi. Tafovutlar foiz punktlarda ifodalandi. Ushbu qiyoslash bankning daromadlilik va kredit sifati bo'yicha tizimga nisbatan o'rnini aniqlashga xizmat qildi.

Foyda sifatini baholashda alohida ajratilgan daromad komponentlarining soliqdan keyingi ta'siri sof foydadan chiqarilib, tuzatilgan natija hisoblandi:

$$SF_{tuz} = SF - T(1 - t). \quad (4)$$

Bu yerda SF_{tuz} - tuzatilgan sof foyda; T - tahlilda alohida ajratilgan bir martalik daromad yoki kredit yo'qotishlari bo'yicha tiklanish summasi; t - hisoblashda qo'llangan foyda solig'i stavkasi, birlik ulushida. Hisobotdagi va tuzatilgan foydani qiyoslash orqali ushbu komponentlarning rentabellikka qo'shgan hissasi baholandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

2021-2025-yillarda O'zbekiston bank tizimida rentabellik ko'rsatkichlari turlicha shakllandi. Sof foyda, ROA (aktivlar rentabelligi) va ROE (xususiy kapital rentabelligi) o'zgarib turgan bo'lsa-da, kapital yetarliligi nisbatan barqaror saqlandi. Ushbu dinamika daromadlilikni kredit sifati, jalb qilingan mablag'lar qiymati va operatsion xarajatlar bilan birgalikda baholash zarurligini ko'rsatdi. Tizimning asosiy ko'rsatkichlari 1-jadvalda keltirildi.

2021-yilda bank tizimining sof foydasi 3,9 trln so'mni, aktivlar rentabelligi 1,3 foizni va xususiy kapital rentabelligi 6,1 foizni tashkil etdi. Muammoli kreditlar ulushi 5,2 foiz bo'ldi. 2022-2023-yillarda ushbu ulushning 3,6 va 3,5 foizgacha kamayishi rentabellikning tiklanishi bilan birga kechdi. Sof foyda tegishli 10,0 va 12,4 trln so'mga yaqinlashdi. 2024-yildagi pasayishdan keyin 2025-yilda sof foyda 15,5 trln so'mga, aktivlar rentabelligi 2,2 foizga va xususiy kapital rentabelligi 12,4 foizga ko'tarildi [4].

1-jadval
O'zbekiston bank tizimining rentabellik va moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari¹

Ko'rsatkich	Yil				
	2021	2022	2023	2024	2025
Sof foyda, mlrd so'm	3 885	9 993	12 380	6 966	15 502
ROA (aktivlar rentabelligi), foiz	1,3	2,5	2,6	1,4	2,2
ROE (xususiy kapital rentabelligi), foiz	6,1	13,3	14,2	6,6	12,4
Sof foiz marjasining aktivlarga nisbati, foiz	4,2	4,9	4,9	4,9	4,5
NPL (muammoli kreditlar ulushi), foiz	5,2	3,6	3,5	4,0	3,0
CAR (kapital yetarliligi koeffitsiyenti), foiz	17,5	17,8	17,5	17,4	18,3

2025-yilda muammoli kreditlar ulushi bir foiz punktga kamayib, 3,0 foizni tashkil etdi. Kapital yetarliligi esa 18,3 foizga yetdi. Bu davrda sof foiz marjasining aktivlarga nisbati 4,9 foizdan 4,5 foizga tushganiga qaramay, sof foyda oshdi. Demak, foyda dinamikasini tushuntirishda foiz marjasidan tashqari kredit yo'qotishlari, boshqa daromadlar va xarajatlarning tarkibini ham o'rganish muhimdir.

Xalq banki ATBning natijalari tahlil davrida zararli faoliyatdan ijobiy rentabellikka o'tish jarayonini aks ettirdi. Ushbu o'zgarishni baholashda foyda va rentabellik bilan birga CIR (operatsion xarajatlarning operatsion daromadlarga nisbati), kredit sifati hamda kapital yetarliligi ko'rib chiqildi.

2-jadval
Xalq banki ATBning rentabellik, samaradorlik va risk ko'rsatkichlari²

Ko'rsatkich	Yillar				
	2021	2022	2023	2024	2025
Sof foyda yoki zarar, mlrd so'm	-1277,5	-359,4	494,2	680,6	1257,3
ROA (aktivlar rentabelligi), foiz	-5,09	-1,31	1,57	1,73	2,64
ROE (xususiy kapital rentabelligi), foiz	-33,57	-9,84	15,51	11,98	14,74
NIM (sof foiz marjasi), foiz	6,38	11,94	12,14	10,87	10,28
CIR (operatsion xarajatlarning operatsion daromadlarga nisbati), foiz	60,1	41,9	44,6	42,8	46,4
NPL (muammoli kreditlar ulushi), foiz	19,7	11,9	7,6	4,2	3,1
Kredit riski qiymati, foiz	11,78	7,63	2,52	1,86	3,02
CAR (kapital yetarliligi koeffitsiyenti), foiz	15,00	18,84	17,92	19,39	22,20

2021-2022-yillarda Xalq bankining sof zarari tegishli 1 277,5 va 359,4 mlrd so'mni tashkil etdi. Aktivlar rentabelligi -5,09 va -1,31 foiz, xususiy kapital rentabelligi esa -33,57 va -9,84 foiz bo'ldi. Mazkur davrda muammoli kreditlar ulushi 19,7 foizdan 11,9 foizga, kredit riski qiymati 11,78 foizdan 7,63 foizga kamaydi. Bu ko'rsatkichlar moliyaviy natijani kredit portfeli sifati bilan birgalikda tahlil qilish uchun asos bo'ldi [5].

¹ Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari [4] asosida muallif tomonidan tuzilgan.

² Manba: Xalq banki ATBning moliyaviy hisobotlari va prudensial ma'lumotlari [5], Markaziy bankning banklar kesimidagi muammoli kreditlar statistikasi [4] asosida muallif hisob-kitoblari.

2023-2024-yillarda kredit riski qiymati 2,52 va 1,86 foizgacha pasaydi, bank faoliyati foyda bilan yakunlandi. 2024-yilda aktivlar rentabelligi 1,73 foizni tashkil etib, tizimdagi 1,4 foizdan yuqori shakllandi. Xususiy kapital rentabelligi 11,98 foiz bo'lib, tizim ko'rsatkichidan 5,38 foiz punktga yuqori bo'ldi. Muammoli kreditlar ulushidagi tafovut esa 0,2 foiz punktga qisqardi.

2025-yilda sof foyda 1 257,3 mlrd so'mga, aktivlar rentabelligi 2,64 foizga va xususiy kapital rentabelligi 14,74 foizga yetdi. Muammoli kreditlar ulushi 3,1 foizgacha kamaydi, kapital yetarliligi 22,2 foizga ko'tarildi. Shu yili kredit yo'qotishlari bo'yicha 993,1 mlrd so'mlik tiklanish qayd etildi [5]. Ushbu summani hisoblashda 20 foizlik soliq ta'siri farazi asosida sof foydadan chiqarish tuzatilgan foydaning taxminan 462,8 mlrd so'mga teng bo'lishini ko'rsatdi. Bu hisob hisobotdagi foyda bilan tiklanish ta'siridan tozalangan natijani alohida baholash imkonini berdi.

Tiklanishlarni bir martalik daromad sifatida tasniflash ularning iqtisodiy mazmuni va moliyaviy hisobot izohlariga tayanishi lozim. Tuzatilgan foyda rasmiy sof foydaning o'rnini bosmaydi, balki uning tarkibini tushuntiruvchi qo'shimcha tahliliy ko'rsatkich sifatida xizmat qiladi.

Xalq banki va bank tizimi ko'rsatkichlarini bir xil davrlar bo'yicha qiyoslash bankning umumiy tarmoq sharoitiga nisbatan o'rnini aniqlashga yordam berdi. Aktivlar rentabelligi va muammoli kreditlar ulushidagi tafovutlar 3-jadvalda aks ettirildi.

3-jadval

Xalq bankining rentabellik va kredit sifati bo'yicha tizim ko'rsatkichlariga nisbatan holati¹

Yil	ROA (aktivlar rentabelligi), Xalq banki, foiz	ROA, tizim, foiz	ROA farqi, foiz punkt	NPL (muammoli kreditlar ulushi), Xalq banki, foiz	NPL, tizim, foiz	NPL farqi, foiz punkt	Diagnostik talqin
2021	-5,09	1,3	-6,39	19,7	5,2	14,5	Rentabellik va kredit sifatini yaxshilash talab etilgan
2022	-1,31	2,5	-3,81	11,9	3,6	8,3	Tizim bilan tafovutlar qisqargan
2023	1,57	2,6	-1,03	7,6	3,5	4,1	Ijobiy rentabellik tiklanib, kredit sifati yaxshilangan
2024	1,73	1,4	0,33	4,2	4,0	0,2	Rentabellik tizimdan yuqori, kredit sifati tizimga yaqinlashgan
2025	2,64	2,2	0,44	3,1	3,0	0,1	Ijobiy nisbat saqlangan, foyda tarkibini qo'shimcha baholash zarur

2021-2023-yillarda Xalq bankining aktivlar rentabelligi tizim ko'rsatkichidan past, muammoli kreditlar ulushi esa yuqori bo'lgan. Shu davrning o'zida tafovutlarning izchil qisqarishi kuzatilgan. 2024-yilda aktivlar rentabelligi tizim darajasidan oshgan, muammoli kreditlar ulushidagi farq 0,2 foiz punktga kamaygan. 2025-yilda ushbu

¹ Manba: Markaziy bank ma'lumotlari [4] va Xalq banki hisobotlari [5] asosida muallif hisob-kitoblari.

ko'rsatkichlar tegishli 0,44 va 0,1 foiz punktni tashkil etgan. Bu natijalar bankning rentabellik va kredit sifati bo'yicha tizimga nisbatan holati yaxshilanganini ko'rsatadi.

Foyda tarkibida ECL (kutlayotgan kredit yo'qotishlari) bo'yicha tiklanishlar mavjudligi daromadlarning muntazam shakllanish imkoniyatini alohida baholashni talab etadi. Shu asosda rentabellik sifatini uch bosqichda o'rganish taklif etildi. Birinchi bosqichda sof foyda, aktivlar rentabelligi, xususiy kapital rentabelligi va sof foiz marjasi orqali daromad yaratish qobiliyati baholanadi. Ikkinchi bosqichda muammoli kreditlar, kredit riski qiymati va kutlayotgan kredit yo'qotishlari o'rganiladi. Uchinchi bosqichda operatsion xarajatlar hamda kapital yetarliligi hisobga olinadi.

Xalq bankida muammoli kreditlar ulushining kamayishi rentabellikning tiklanishi bilan birga kechdi. Kredit portfeli sifatini yaxshilash undirish va restrukturizatsiyaga sarflanadigan resurslarni maqbullashtirish, pul oqimlarini mustahkamlash hamda yangi daromadli aktivlarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi mumkin. Shuning uchun kredit riskini boshqarish foyda sifatini oshirish vazifalari bilan muvofiqlashtirilishi lozim.

Operatsion samaradorlik ham rentabellikning muhim tarkibiy qismidir. Xalq bankida operatsion xarajatlarning operatsion daromadlarga nisbati 2021-yildagi 60,1 foizdan 2022-yilda 41,9 foizga pasaydi. 2023-2025-yillarda ko'rsatkich 42,8-46,4 foiz oralig'ida shakllandi. Xarajatlarni maqbullashtirishda risklarni boshqarish, IT (axborot texnologiyalari) va ichki nazoratning zarur darajada moliyalashtirilishini saqlash muhimdir. Bunda samaradorlik xarajatlar miqdori bilan birga xizmatlar, daromadlar va nazorat sifati orqali baholanadi.

Xususiy kapital rentabelligini talqin qilishda kapital bazasining hajmi ham hisobga olinishi kerak. Yuqori ko'rsatkich sof foydaning o'sishi bilan birga kapitalning nisbatan kichik hajmi hisobiga ham shakllanishi mumkin [7]. Shu sabab rentabellik bilan bir qatorda kapital yetarliligi, Tier 1 (birinchi darajali kapital), kapitalning aktivlarga nisbati va sof foydaning dividendga yo'naltiriladigan ulushini kuzatish maqsadga muvofiq. Xalq bankida davr oxiriga kelib kapital yetarliligidan oshishi ijobiy rentabellikning kapital zaxirasi bilan birga mustahkamlanganini ko'rsatdi.

Tizim ko'rsatkichlari bilan qiyoslash bank natijalarini umumiy tarmoq dinamikasi doirasida talqin qilishga yordam beradi. Biroq bunday taqqoslashning o'zi boshqaruv qarorlarining sababiy ta'sirini aniqlamaydi. U qo'shimcha tahlil talab etiladigan yo'nalishlarni belgilash uchun xizmat qiladi. Shu asosda rentabellikni risklar bilan muvofiqlashtirib boshqarish mexanizmi taklif etildi.

Taklif etilgan mexanizm bankning o'z tarixiy natijalari va tizimdagi o'rnini birgalikda baholashga asoslandi. Har chorakda yangilanadigan qiyosiy ko'rsatkichlar rentabellikdagi o'zgarishlarni aniqlash va tegishli boshqaruv choralarini belgilashga yordam beradi.

Daromadlilik tizimdan yuqori bo'lib, muammoli kreditlar ulushidagi tafovut 0,5 foiz punktdan oshgan holat qo'shimcha tahlil uchun ichki ogohlantirish belgisi sifatida taklif etildi. Bunda dividendlar, xodimlarni rag'batlantirish va aktivlarni kengaytirish rejalari kredit portfeli sifati bilan birgalikda ko'rib chiqiladi.

4-jadval
Rentabellikni risklar bilan muvofiqlashtirib boshqarish mexanizmi¹

Yo'nalish	Taklif etilgan baholash mezonlari	Boshqaruv chorasi
Tizim bilan qiyoslash	Bank va tizim o'rtasidagi aktivlar rentabelligi hamda muammoli kreditlar ulushi tafovutlarini har chorakda hisoblash	Bank natijalarini tarmoq dinamikasi bilan birgalikda baholash
Rentabellik va kredit riski	Aktivlar rentabelligi tizimdan yuqori, muammoli kreditlar ulushi esa tizimdan 0,5 foiz punktdan ko'p yuqori bo'lishi	Aktivlar sifatini yaxshilash rejasini ishlab chiqish, dividend va kredit o'sishi rejasini qayta ko'rib chiqish
Operatsion samaradorlik	Operatsion xarajatlarning operatsion daromadlarga nisbati 50 foizdan oshishi yoki bir yilda 5 foiz punktdan ko'p ko'tarilishi	Jarayonlar, filiallar, mahsulotlar va axborot texnologiyalari xarajatlari bo'yicha maqsadli samaradorlik dasturini ishlab chiqish
Foyda sifati	Kredit yo'qotishlari bo'yicha tiklanishlar yoki bir martalik natijalarning soliqlardan keyingi hissasi sof foydaning kamida 20 foizini tashkil etishi	Hisobotdagi va tuzatilgan aktivlar hamda xususiy kapital rentabelligini alohida kuzatish
Kredit riski va kapital	Muammoli kreditlar ulushi tizimdan 2 foiz punktdan ko'p yuqori bo'lishi	Foydani taqsimlashda kapital va zaxiralarni mustahkamlashga ustuvorlik berish
Yagona boshqaruv hisoboti	Daromadlilik, kredit riski, operatsion samaradorlik va kapital ko'rsatkichlarini choraklik hisobotda jamlash	Kuzatuv kengashi va risk qo'mitasida daromad hamda risk bo'yicha muvofiqlashtirilgan qarorlar qabul qilish

Foyda tarkibini baholashda kredit yo'qotishlari bo'yicha tiklanishlar, aktivlarni sotishdan olingan daromadlar va boshqa alohida komponentlarning xususiyati o'rganiladi. Ularning bir martalik yoki muntazam ekanligi aniqlangach, tuzatilgan rentabellik hisoblanadi. Bu yondashuv investorlar, kuzatuv kengashi va reguliator uchun foydaning kelgusi davrlarda shakllanish imkoniyatini aniqroq baholashga xizmat qiladi.

Rentabellikni boshqarish kapitalni taqsimlash bilan ham bog'lanishi kerak. Kredit riski yuqori bo'lgan davrda foydaning ko'proq qismini kapital va zaxiralarda saqlash, kredit sifati yaxshilanganda esa dividend va o'sish rejasini mavjud imkoniyatlar asosida belgilash taklif etildi. Kapitalni rejalashtirishda risklarni hisobga olish Bazel yondashuvlari bilan uyg'un bo'lib, maqoladagi aniq chegaralar mualliflik taklifi sifatida belgilandi [8].

XULOSA VA TAKLIFLAR

2021-2025-yillardagi qiyosiy tahlil O'zbekiston bank tizimida muammoli kreditlar ulushining kamayishi ko'plab davrlarda rentabellikning yaxshilanishi bilan

¹ Manba: muallif ishlanmasi. Keltirilgan chegaralar ichki monitoring uchun taklif etilgan mezonlar bo'lib, prudensial normativ hisoblanmaydi. Ularni qo'llashdan oldin bankning biznes modeli va risk xususiyatlariga mosligi baholanishi lozim.

birga kechganini ko'rsatdi. 2025-yilda muammoli kreditlar ulushi 3,0 foizga tushdi, kapital yetarliligi 18,3 foizga va sof foyda 15,5 trln so'mga yetdi. Ushbu natijalar daromadlilik, kredit sifati va kapitalni birgalikda kuzatishning ahamiyatini ko'rsatdi.

Xalq bankida dastlabki yillardagi zararli natijalardan ijobiy rentabellikka o'tish kuzatildi. 2025-yilda aktivlar va xususiy kapital rentabelligi tizim ko'rsatkichlaridan yuqori shakllandi, muammoli kreditlar ulushi esa tizim darajasiga yaqinlashdi. Bunda kredit yo'qotishlari bo'yicha tiklanishlarning foydaga qo'shgan hissasi hisobotdagi va tuzatilgan rentabellikni alohida baholash zarurligini ko'rsatdi.

Tahlil asosida quyidagi monitoring mezonlari taklif etildi:

1. ROA (aktivlar rentabelligi) va ROE (xususiy kapital rentabelligi) har chorakda tizim ko'rsatkichlari hamda kredit sifati bilan birgalikda baholansin.

2. Aktivlar rentabelligi tizimdan yuqori, NPL (muammoli kreditlar ulushi) esa tizimdan 0,5 foiz punktdan ko'p yuqori bo'lsa, kredit portfeli va foyda tarkibi qo'shimcha tahlil qilinsin.

3. CIR (operatsion xarajatlarning operatsion daromadlarga nisbati) 50 foizdan oshsa yoki bir yilda 5 foiz punktdan ko'p ko'tarilsa, operatsion samaradorlikni yaxshilash dasturi ishlab chiqilsin.

4. ECL (kutilayotgan kredit yo'qotishlari) bo'yicha tiklanishlar yoki bir martalik natijalarning soliqdan keyingi hissasi sof foydaning kamida 20 foizini tashkil etsa, tuzatilgan rentabellik ham hisoblab borilsin.

5. Muammoli kreditlar ulushi tizimdan 2 foiz punktdan ko'p yuqori bo'lsa, dividend siyosati va kapital rejasi qayta ko'rib chiqilib, kapital hamda zaxiralarni mustahkamlashga ustuvorlik berilsin.

Maqolaning ilmiy natijasi rentabellikni kredit riski, operatsion samaradorlik va kapital holati bilan birgalikda baholashga qaratilgan diagnostik yondashuvdan iborat bo'ldi. Taklif etilgan mezonlar foyda sifatini aniqlashtirish va bankning moliyaviy barqarorligini qo'llab-quvvatlovchi boshqaruv qarorlarini tayyorlashga yo'naltirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Athanasoglou P.P., Brissimis S.N., Delis M.D. Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability // Journal of International Financial Markets, Institutions and Money. 2008. Vol. 18, No. 2. P. 121-136.

2. International Monetary Fund. Financial Soundness Indicators Compilation Guide. Washington, D.C.: IMF, 2019.

3. Demirgüç-Kunt A., Huizinga H. Bank activity and funding strategies: The impact on risk and returns // Journal of Financial Economics. 2010. Vol. 98, No. 3. P. 626-650.

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimi daromadlilik, NPL va kapital yetarliligi bo'yicha statistik ma'lumotlar (2021-2025-yillar yakunlari).

5. Xalq banki ATB. Yillik va konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlar (2021-2025-yillar).

6. Dietrich A., Wanzenried G. Determinants of bank profitability before and during the crisis: Evidence from Switzerland // Journal of International Financial Markets, Institutions and Money. 2011. Vol. 21, No. 3. P. 307-327.

7. Berger A.N., Bouwman C.H.S. How does capital affect bank performance during financial crises? // Journal of Financial Economics. 2013. Vol. 109, No. 1. P. 146-176.
8. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: Finalising post-crisis reforms. Basel: BIS, 2017.
9. Sattarov O.B. O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi barqarorligini ta’minlash metodologiyasini takomillashtirish: iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2018. 67 b.
10. Xolmamatov F.K. O‘zbekiston Respublikasi bank tizimining barqarorligini oshirish yo‘llari: iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: TMI, 2023. 13-17-b.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir: Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Ingliz tili muharriri: Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Rus tili muharriri: Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Musahhih: Karimova Shirin Zoxid qizi
Sahifalovchi va dizaynerlar: Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, iyul, 7-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610
Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 362/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: 9710. GOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**